

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

ШЕВЧЕНКО Василь Михайлович - доктор філософії (ГУНП в Харківській області, м. Харків, Україна)

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.4.54>

У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз нормативно-правових засад діяльності Національної поліції України у сфері захисту прав дитини в умовах особливих правових режимів. Акцентовано увагу на трансформації правового регулювання та практики поліцейської діяльності внаслідок повномасштабної збройної агресії проти України.

Досліджено систему міжнародно-правових та національних нормативних актів, які визначають засади захисту прав дитини, зокрема у діяльності органів Національної поліції України. Проаналізовано значення міжнародних стандартів у сфері прав дитини та міжнародного гуманітарного права для формування національної поліцейської практики в умовах воєнного стану. Висвітлено роль Конституції України, галузевого законодавства та підзаконних нормативно-правових актів у регламентації повноважень поліції щодо забезпечення прав і законних інтересів дітей. Особливу увагу приділено особливостям реалізації поліцейських повноважень у сфері ювенальної превенції, реагування на правопорушення проти дітей, а також захисту прав неповнолітніх, які стали потерпілими від воєнних злочинів, насильства, незаконного переміщення чи залишилися без батьківського піклування. Як наслідок, окреслено особливості нормативно-правових засад діяльності Національної поліції України щодо захисту прав дитини в умовах дії воєнного стану.

Ключові слова: права дитини, Національна поліція України, воєнний стан, норматив-

но-правові засади, ювенальна превенція, міжнародні стандарти, поліцейська діяльність, правові режими.

Постановка проблеми

Сучасний етап розвитку української держави характеризується безпрецедентними викликами, зумовленими тривалою збройною агресією та запровадженням правового режиму воєнного стану, що істотно впливає на всі сфери суспільного життя. В умовах війни особливої гостроти набуває проблема забезпечення прав і свобод дитини, яка за своєю природою є найбільш уразливою соціальною групою та потребує підвищеного рівня державного захисту. Руйнування звичних соціальних зв'язків, вимушене переміщення, втрата сімейного оточення, перебування у зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях створюють комплекс ризиків, що безпосередньо загрожують фізичному, психічному та моральному розвитку дітей. У цих умовах особлива роль у системі захисту прав дитини покладається на Національну поліцію України, яка виконує функції не лише правоохоронного, а й правозахисного та превентивного характеру.

Водночас чинна нормативно-правова база, яка регламентує діяльність Національної поліції України щодо захисту прав дитини, формувалася переважно в умовах мирного часу і не завжди повною мірою враховує специфіку воєнних реалій. З одного боку, держава зобов'язана забезпечувати

безпеку, обороноздатність і громадський порядок, з іншого - не може відступати від міжнародних та конституційних стандартів захисту прав дитини навіть в умовах надзвичайних правових режимів. Такий дуалізм створює складні правозастосовні ситуації, у яких поліцейський змушений одночасно виконувати завдання безпекового характеру та гарантувати дотримання принципу найкращих інтересів дитини. Додатковою актуальності проблемі надає зростання кількості правопорушень і небезпечних явищ, безпосередньо пов'язаних із війною: незаконне переміщення та депортація дітей, торгівля людьми, використання дітей у злочинній діяльності, зростання рівня домашнього насильства, бездоглядності та психологічної травматизації. У таких умовах відсутність чітко врегульованих алгоритмів дій, недостатня міжвідомча координація та фрагментарність нормативного регулювання можуть призводити до неефективного захисту прав дитини або навіть до їх порушення з боку суб'єктів владних повноважень.

Зазначене вказує на необхідність переосмислення та аналізу нормативно-правових засад діяльності Національної поліції України щодо захисту прав дитини в умовах дії воєнного стану. Йдеться не лише про виявлення прогалин і колізій у чинному законодавстві, а й про оцінку його здатності забезпечити баланс між вимогами безпеки та дотриманням прав дитини, а також про визначення напрямів удосконалення правового механізму з урахуванням реальних викликів воєнного часу. Розв'язання цієї проблеми має важливе значення як для розвитку національної правової науки, так і для формування ефективної, гуманістично орієнтованої практики діяльності Національної поліції України в умовах тривалого воєнного протистояння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукове осмислення проблематики захисту прав дитини в діяльності Національної поліції України в умовах дії воєнного стану формується на перетині кількох дослідницьких полів: теорії прав людини, ювенальної юстиції та ювенальної превенції, адміністра-

тивного права, поліцейської діяльності, а також міжнародного гуманітарного права. Найявний масив публікацій демонструє помітний інтерес наукової спільноти до питань правового статусу дитини, гарантій її захисту та інституційних механізмів протидії насильству, експлуатації, бездоглядності.

У наукових працях, присвячених загальним стандартам прав дитини (наукові роботи Л.А. Боровика, І.І. Волкової, Б.С. Киричука, Д.В. Костенко, О.В. Краснікової, І.В. Міщука), переважає акцент на принципі найкращих інтересів дитини, праві на життя і безпеку, недискримінації, захисті від жорстокого поводження. Ця група досліджень формує теоретичний фундамент для розуміння того, що діяльність поліції у відносинах із неповнолітніми має бути не лише «реактивною» (виявлення і припинення правопорушень), а й «попереджувальною» та «підтримувальною», тобто такою, що забезпечує недопущення шкоди, раннє втручання та безпечну маршрутизацію дитини до соціальних служб.

Окремий зріз публікацій (наприклад, під авторством О.І. Безпалової, О.В. Джафарової, Н.В. Коломоєць, В.П. Мороза, Н.О. Нестерцової-Собакарь, К.О. Пісоцької, І.О. Тишенкової, О.С. Юніна,) стосується ювенальної превенції та організації роботи поліції з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом або є потерпілими та свідками кримінальних правопорушень. У цих дослідженнях детально аналізуються принципи гуманізації поліцейської діяльності, необхідність мінімізації примусових заходів, специфіка комунікації з дитиною, процесуальні гарантії під час опитування та інших слідчих (розшукових) дій, вимоги до участі законних представників і психологів. Значну увагу приділено питанням протидії домашньому насильству, булінгу, сексуальним злочинам щодо дітей, а також проблемам повторної травматизації неповнолітніх під час контакту з правоохоронною системою.

У межах адміністративно-правових досліджень послідовно розробляється проблематика правових засад діяльності Національної поліції, меж адміністративного розсуду, співвідношення превентивних і примусових повноважень, гарантій законності

під час застосування поліцейських заходів (до прикладу наукові доробки В.О. Іванцова, Д.І. Йосифовича, Я.О. Лакійчука, Д.А. Сорочана, К.О. Чишко, С.О. Шатрави). Науковці підкреслюють значення принципів пропорційності, необхідності та мінімального втручання, що набуває особливої ваги у взаємодії з дітьми. Разом із тим, саме воєнний стан ставить перед правозастосуванням складні питання щодо допустимих меж обмеження прав, процедурних гарантій у кризових ситуаціях, а також щодо того, як у практиці забезпечити реальний пріоритет інтересів дитини, коли поліцейський одночасно виконує безпекові завдання на тлі загрози обстрілів, диверсій, евакуаційних заходів. У наявних публікаціях ці проблеми часто окреслюються як виклики, однак недостатньо розкриваються як цілісна модель правового регулювання та практичної реалізації.

Водночас у відповідних працях воєнний контекст або не розглядається взагалі, або згадується фрагментарно, переважно у вигляді загальних тез про підвищену вразливість дітей. Натомість повномасштабна війна суттєво змінила фактичний контекст реалізації прав дитини та спричинює переоцінку багатьох усталених підходів, що закономірно активізує появу нових досліджень, аналітичних доповідей і практикоорієнтованих рекомендацій: від концептуальних моделей до чітких практико-орієнтованих висновків щодо вдосконалення нормативної бази, міжвідомчих процедур, спеціалізованої підготовки поліцейських і створення дієвих механізмів захисту дітей у прифронтових, евакуаційних та деокупованих умовах.

Мета та завдання статі

Метою статті є комплексне науково-правове осмислення нормативно-правових заasad діяльності Національної поліції України щодо захисту прав дитини в умовах дії воєнного стану, а також виявлення особливостей реалізації поліцейських повноважень у цій сфері з урахуванням сучасних безпекових викликів, зумовлених збройною агресією та функціонуванням спеціального правового режиму.

Виклад основного матеріалу

Захист прав дитини в умовах збройного конфлікту набуває особливого, подекуди екзистенційного значення, оскільки саме діти першими відчують руйнівні наслідки війни, не маючи при цьому достатніх ресурсів для самозахисту. Воєнний стан в Україні не лише загострив уже наявні проблеми у сфері забезпечення прав дитини, а й сформував якісно нові загрози, пов'язані з безпекою, психоемоційним станом, доступом до освіти, медичної допомоги та сімейного виховання [1]. У таких умовах питання правового захисту дітей виходить за межі класичних соціально-правових підходів і стає складовою національної безпеки та гуманітарної стійкості держави. Повномасштабна війна зумовила ситуації, у яких дитина нерідко опиняється без належного батьківського піклування, у стані вимушеного переміщення або під прямою загрозою насильства, експлуатації чи залучення до протиправної діяльності. Це вимагає від державних інституцій не лише оперативного реагування, а й переосмислення підходів до реалізації прав дитини з урахуванням надзвичайних правових режимів. Особливої актуальності набуває питання дотримання балансу між необхідністю забезпечення публічної безпеки та безумовним пріоритетом найкращих інтересів дитини, навіть за умов тимчасового обмеження окремих прав і свобод.

У цьому контексті Національна поліція України відіграє ключову роль як суб'єкт, що безпосередньо стикається з ризиками, пов'язаними з порушенням прав дитини, і водночас наділений широким спектром повноважень для їх запобігання та припинення [2]. Поліцейська діяльність у воєнний період перестає бути виключно правоохоронною у вузькому розумінні та трансформується у комплексну правозахисну діяльність, яка поєднує елементи превенції, соціальної підтримки, кризового реагування та документування злочинів, у тому числі міжнародного характеру. Саме на поліцію часто покладається первинне реагування у випадках зникнення дітей, фактів насильства, незаконного переміщення або загрози життю й здоров'ю неповнолітніх. Водночас ефективність такої діяльності безпосередньо

залежить від чіткості та узгодженості нормативно-правових засад, які визначають межі повноважень, алгоритми дій і стандарти поведінки з дитиною в умовах воєнного стану. Наявність спеціального законодавства, міжнародних зобов'язань України та підзаконних актів створює необхідне правове підґрунтя, проте практика їх застосування в екстремальних умовах виявляє низку проблем, пов'язаних із прогалинами правового регулювання, міжвідомчою координацією та адаптацією загальних норм до реалій війни [3].

Саме тому наукове осмислення нормативно-правових засад діяльності Національної поліції України щодо захисту прав дитини в умовах воєнного стану є вкрай актуальним. Воно дозволяє не лише оцінити рівень відповідності національного правового механізму сучасним викликам, а й окреслити напрями його подальшого розвитку з метою забезпечення реального, а не декларативного захисту прав дитини в умовах тривалого воєнного протистояння [4].

Нормативно-правова база захисту прав дитини у діяльності Національної поліції України має системний і комплексний характер, оскільки поєднує норми різної юридичної сили та різної галузевої належності, об'єднані спільною метою – забезпечення реального, ефективного та недискримінаційного захисту дитини як особи, що перебуває у стані підвищеної вразливості [5]. Саме багаторівневість правового регулювання дозволяє сформувати цілісну модель поліцейської діяльності, у межах якої враховуються як загальновизнані міжнародні стандарти, так і національні особливості правозастосування.

Міжнародно-правові акти виступають не лише декларативною основою, а й методологічним орієнтиром для формування національного законодавства та практики його реалізації. Принцип пріоритетності найкращих інтересів дитини, закріплений у Конвенції ООН про права дитини, має безпосередній вплив на діяльність Національної поліції України, визначаючи гуманістичну спрямованість її повноважень [6]. У контексті збройного конфлікту цей принцип наповнюється додатковим змістом, адже міжна-

родне гуманітарне право розглядає дітей як особливу категорію цивільного населення, яка потребує посиленого захисту від наслідків воєнних дій, насильства та незаконного переміщення. Для поліції це означає необхідність не лише реагування на правопорушення, а й дотримання спеціальних стандартів поведінки з дитиною в кризових ситуаціях.

Національне законодавство України деталізує ці підходи, формуючи обов'язкові для виконання правила та межі поліцейської діяльності. Конституційне закріплення охорони дитинства як одного з ключових обов'язків держави створює загальнообов'язковий вектор, у межах якого мають діяти всі органи публічної влади, включно з Національною поліцією. Спеціальні закони конкретизують ці положення, визначаючи правовий статус дитини, гарантії її захисту та обсяг повноважень правоохоронних органів у відповідній сфері. При цьому законодавство про Національну поліцію не зводить її роль виключно до каральної функції, а підкреслює сервісний і правозахисний характер діяльності, що особливо важливо у взаємодії з неповнолітніми. Кримінально-правові та кримінально-процесуальні норми відіграють особливу роль у забезпеченні захисту прав дитини, оскільки встановлюють спеціальні процесуальні гарантії, спрямовані на недопущення повторної травматизації та зловживань. Для працівників поліції ці норми визначають чіткі алгоритми дій у випадках, коли дитина виступає потерпілою або свідком кримінального правопорушення, а також у ситуаціях, пов'язаних із притягненням неповнолітніх до юридичної відповідальності. Водночас адміністративно-правові механізми забезпечують реалізацію превентивної функції поліції, орієнтованої на раннє виявлення ризиків, профілактику правопорушень та роботу з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Практичний вимір нормативно-правових засад найбільш виразно проявляється через підзаконні нормативні акти, що регламентують діяльність підрозділів ювенальної превенції [7, с. 215]. Саме вони адаптують загальні законодавчі приписи до конкрет-

них умов службової діяльності, визначаючи порядок взаємодії з іншими органами, особливості реагування на повідомлення про загрози правам дитини та стандарти професійної поведінки поліцейських. У сукупності ці акти формують правову основу, яка дозволяє Національній поліції України здійснювати захист прав дитини не формально, а з урахуванням реальних потреб і викликів, що постають перед суспільством, особливо в умовах воєнного стану.

Умови воєнного стану докорінно змінюють характер реалізації повноважень Національної поліції України, зокрема у сфері захисту прав дитини, адже поліцейська діяльність здійснюється в ситуації постійної небезпеки, обмежених ресурсів та підвищеної соціальної напруги. За таких обставин захист прав дитини перестає бути окремим напрямом роботи і інтегрується у загальну систему забезпечення публічної безпеки та гуманітарної стабільності [8, с. 251]. Поліція змушена діяти швидко, часто в умовах правової невизначеності, одночасно дотримуючись високих стандартів поведінки з дитиною та забезпечуючи їй фізичну й психологічну безпеку [9, с. 35]. Реалії війни призводять до суттєвого зростання кількості ситуацій, у яких діти стають безпосередніми жертвами злочинних посягань або опиняються у стані крайньої вразливості. Фіксація фактів насильства, незаконного переміщення, зникнення або загибелі членів родини вимагає від поліцейських не лише процесуальної грамотності, а й здатності працювати з травмованими дітьми. У таких випадках Національна поліція фактично виконує роль першої ланки захисту, забезпечуючи негайне реагування, документування правопорушень і передачу інформації до відповідних органів та міжнародних інституцій. Важливого значення набуває координація дій з органами опіки, соціальними службами, військовими адміністраціями та гуманітарними організаціями, що дозволяє мінімізувати ризики повторної шкоди для дитини.

Паралельно з реагуванням на гострі кризові ситуації значно посилюється превентивний компонент діяльності поліції. Масове внутрішнє переміщення, розрив

звичних соціальних зв'язків, проживання у тимчасових або небезпечних умовах створюють передумови для бездоглядності, втягнення дітей у протиправну діяльність або підвищення рівня підліткової злочинності. У цих умовах підрозділи ювенальної превенції зосереджують увагу на індивідуальній роботі з дітьми та їх законними представниками, ранньому виявленні негативних факторів і профілактиці правопорушень. Така діяльність набуває соціально-орієнтованого характеру та потребує тісної взаємодії з освітніми закладами, громадами та громадськими ініціативами. Особливу складність становить застосування заходів примусу в умовах воєнного стану, коли законодавство допускає тимчасове обмеження окремих прав і свобод. Щодо дітей ці заходи повинні мати виключно винятковий характер і застосовуватися лише за умови реальної загрози життю чи безпеці. Поліцейська практика у цей період вимагає підвищеного рівня правової культури та професійної відповідальності, адже будь-яке порушення принципу пропорційності може призвести до серйозних правових і гуманітарних наслідків.

Водночас досвід діяльності Національної поліції України в умовах війни виявляє потребу у подальшому вдосконаленні правового та організаційного забезпечення. Йдеться не лише про адаптацію законодавства до реалій воєнного стану, а й про створення чітких алгоритмів дій для поліцейських у прифронтових і деокупованих територіях, удосконалення систем обліку зниклих та переміщених дітей, а також розвиток спеціалізованої підготовки кадрів. Реалізація цих заходів є необхідною умовою забезпечення ефективного та гуманного захисту прав дитини в умовах тривалого воєнного протистояння [10, с. 117].

Висновки

Проведене дослідження нормативно-правових засад діяльності Національної поліції України щодо захисту прав дитини в умовах дії воєнного стану дало змогу сформулювати такі висновки.

Окреслено особливості нормативно-правових засад діяльності Національної поліції

України щодо захисту прав дитини в умовах дії воєнного стану:

– об'єднують норми міжнародного права, конституційного, адміністративного, кримінального та спеціального поліцейського законодавства, які у своїй єдності формують правові межі та стандарти діяльності Національної поліції України;

– забезпечують правове регулювання специфічною сферою публічно-правових відносин, що виникають у процесі реалізації державної політики у сфері охорони прав і свобод дитини в умовах збройного конфлікту, надзвичайних загроз безпеці та соціальної нестабільності;

– визначає підвищений рівень уразливості дитини як суб'єкта правовідносин, що обумовлює необхідність застосування спеціальних правових гарантій, обмеження репресивних заходів і пріоритетність превентивного та захисного підходів у поліцейській діяльності;

– гарантують фізичну безпеку, психологічну стабільність та правовий захист дитини, що в сукупності має забезпечувати баланс між потребами безпеки держави та захистом прав людини;

– реалізується в умовах дії особливого правового режиму, що допускає тимчасове обмеження окремих прав і свобод, однак не скасовує зобов'язань держави щодо забезпечення найкращих інтересів дитини;

– є правовим підґрунтям функціонування публічних інституцій за координаційної ролі Національної поліції України, яка здійснює первинне реагування на загрози правам дитини, взаємодіє з органами опіки, соціальними службами, військовими адміністраціями та іншими суб'єктами;

На підставі виокремлених особливостей сформульовано авторський підхід до розуміння захисту прав дитини у діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану як сукупності публічно-правових відносин, урегульованих нормами національного та міжнародного права, що виникають у процесі реалізації поліцейських повноважень із запобігання, припинення та реагування на загрози правам дитини за умов дії спеціального правового режиму та спрямовані на забезпечення пріоритету

найкращих інтересів дитини, її безпеки та гідності.

Література

1. Про правовий режим воєнного стану : закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/389-19?utm_source

2. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

3. Конвенція про права дитини : міжнародний документ від 20.11.1989, ратифікований Верховною Радою України 27.02.1991 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_021?utm_source#Text

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950, ратифікований Верховною Радою України 17.07.1997 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_004?utm_source

5. Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights: Derogation in time of emergency. Strasbourg : European Court of Human Rights, 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_ukr?utm_source

6. International Covenant on Civil and Political Rights (Article 4). United Nations. 1966. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights?utm_source

7. Мороз О.Б., Ковальчук О.В., Хатнюк Ю.А. Довідник ювенального поліцейського. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 388 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4515/1/Довідник%20ювенального%20поліцейського.pdf?utm_source

8. Зінченко Д.А. Соціально-правові аспекти формування особистості правоохоронця в сучасних умовах. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу систе-*

ми МВС України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. прав. наук України. Вінниця. ХНУВС, 2024. С. 251-253

9. Зінченко Д. А. Адміністративно-правові форми діяльності Служби освітньої безпеки Національної поліції. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Вінниця. ХНУВС, 2025. С. 34-37.

10. Макарова О.П., Зінченко Д.А. Особливості виконання посадових обов'язків працівниками ювенальної превенції на деокупованих територіях. *Наука в умовах воєнного стану: пошуки, проблеми, перспективи розвитку* : матер. всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених / МВС України, Дніпропетров. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро. ДДУВС. 2023. С. 116-119.

**NORMATIVE AND LEGAL
FOUNDATIONS OF THE ACTIVITY OF
THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE
REGARDING THE PROTECTION
OF CHILDREN'S RIGHTS IN THE
CONDITIONS OF SPECIAL LEGAL
REGIME**

The article provides a comprehensive scientific and legal analysis of the regulatory and legal principles of the activities of the National Police of Ukraine in the field of protecting

children's rights under special legal regimes. The focus is on the transformation of legal regulation and the practice of police activity as a result of full-scale armed aggression against Ukraine.

The system of international legal and national regulatory acts that define the principles of protecting children's rights, in particular in the activities of the National Police of Ukraine, is studied. The significance of international standards in the field of children's rights and international humanitarian law for the formation of national police practice under martial law is analyzed. The role of the Constitution of Ukraine, sectoral legislation and subordinate regulatory and legal acts in regulating the powers of the police to ensure the rights and legitimate interests of children is highlighted. Special attention is paid to the peculiarities of the implementation of police powers in the field of juvenile prevention, response to offenses against children, as well as the protection of the rights of minors who have become victims of war crimes, violence, illegal displacement or have been left without parental care is highlighted. As a result, the features of the regulatory and legal principles of the activities of the National Police of Ukraine regarding the protection of children's rights under martial law are outlined.

Keywords: child rights, National Police of Ukraine, martial law, regulatory and legal frameworks, juvenile prevention, international standards, police activities, legal regimes.